ПОНЯТИЕТО КУЛТУРА В НАУЧНИЯ ДИСКУРС И ЗНАЧЕНИЕТО МУ ЗА ЧУЖДОЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

THE CONCEPT OF CULTURE IN SCIENTIFIC DISCOURSE AND ITS SIGNIFICANCE FOR FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Силвия Драгозова
Т У – Габрово

Мариана Авдеева
Т У - Габрово

Abstract

The paper deals with the concept of culture and its interpretations in scientific discourse. It aims at emphasizing and analyzing the significance of this concept for foreign language teaching and learning.

Keywords: culture, definitions of culture, scientific concepts of culture**,** types of culture, foreign language teaching.

ВЪВЕДЕНИЕ

Както в ежедневната употреба на думата, така и в научния дискурс терминът „култура" се разбира и тълкува от различни гледни точки. В публичното пространство това понятие често се асоциира с художествената литература и изкуствата или с определен начин на живот на човека, като например култура на хранене, култура на поведение, двигателна култура, или със значими за обществото постижения и процеси: политическа култура, културна революция, културни иновации, световно културно наследство и т.н.

Бидейки обект на изследване в редица научни области като антропология, етнология, философия, социология, история, стопански науки, психология, педагогика, лингвистика, комуникационни теории и др., този комплексен феномен е получил много и неоднозначни дефиниции, които отразяват както различните му страни, компоненти, признаци и проявления, така също и различните намерения и разбирания на изследователите, техните различни подходи и критерии за изследването му, но единно определение за него засега не съществува.

В лингвистиката и лингводидактиката понятието култура играе фундаментална роля. Теорията и практиката на съвременното чуждоезиково обучение (ЧЕО) се основават на разбирането за взаимната обусловеност на езика и културата, което директно кореспондира с научните концепции за междукултурната комуникация, междукултурната комуникативна компетентност, междукултурната чувствителност и критичната междукултурна осъзнатост.

Основна цел на ЧЕО днес е придобиването на междукултурна комуникативна компетентност, т.е. усвояването на умения за общуване на съответния чужд език с носителите на културата, способност за взаимодействие с тази култура.

Настоящата работа си поставя за цел да представи някои от многото дефиниции и научни концепции за култура, които в най-голяма степен допринасят за изясняването на начина, по който езикът и културата си взаимодействат, и импликациите, които тази взаимовръзка има върху целите на ЧЕО, да открои значимостта им за осъществяването на тези цели на практика.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Понятието култура води началото си от латинското съществително име *cultura*, производно от глагола *corele* (обработвам земя, занимавам се, грижа се за нея), което се е отнасяло до земеделието.

В преносна употреба думата култура писмено е спомената от **Цицерон** през I в. от н.е. в израза *cultura animi* (грижа за душата), като с това се означава философското възпитание на индивида. [1]

През XVII в. в разбирането за култура започва да се откроява и социален елемент. На *status naturalis* С. Пуфендорф противопоставя *status culturalis.* В това си значение думата култура се доближава до понятието цивилизация. [2]

В края на XVIII век **Й. Г. Хердер** пише: „Културата на един народ е цветът на неговото съществуване, с който той се откроява. Както човекът, който идва на света, не знае нищо - той трябва да научи това, което иска да знае – така и един [...] народ учи за себе като се упражнява, или чрез общуването с други. Но всеки вид човешко познание има свой собствен обхват, това е неговото естество, време, място и продължителност на живот".

Хердер внася в разбирането за култура елемент на историчност, като говори за „културно благо", за „културата на страните ", т.е. културата е видяна в контекста на възникването на нациите. [3].

Една от често цитираните и безспорно фундаментални дефиниции на културата е тази, формулирана от антрополога **Е. В. Тайлър** през 1871г. Той определя културата като „това комплексно цяло, което включва знания, вярвания, изкуство, морал, закони, обичаи и всякакви други способности и навици, усвоявани от човека като член на обществото".[4]

От Тайлър води началото си разбирането за културата като „народи със специфични езици, нрави, норми и т.н.". Феноменът култура става обект на антропологията, етнологията, историята и социологията.

Съвременното понятие за култура възниква през късния XIX в. във връзка с разграничаването на социалните групи, като се търси „начин, по който културите (т.е. социалните групи) да се опишат, анализират и сравнят като индивиди". Според **Б. Ребайн** културата е форма на проявление на ежедневието, система от идеи, следователно **форма на съзнание,** включваща и традиции (и такива от фолклорно естество). Културата има своя **отпечатък върху идеологията, интересите, мисленето, емоциите, *говоренето.*** Тя е „общото знание на единното общество, на класите, районите, на цялата нация". Тя е неразделно свързана с езика.[5]

Проследявайки тези концепции, виждаме как понятието за култура се обогатява в хода на човешката история - от културата като грижа за земята, през тълкуването като грижа за душата, образоваността на индивида, културата като народ, нация, цивилизация, до културата като форма на съзнание, система за ориентация и контрол.

Най-общо **съвременните схващания за култура включват**:

- Изкуство, образование, възпитание, начин на живот;
- Комплекс от различни, постоянни и относително статични белези (характеристики) на хора с еднакъв произход;
- Общности с еднакви белези (характеристики);
- Научни концепции (модели).

Дефинициите, които се срещат в научната литература, варират в следния диапазон:

- Абстрактно-описателни - изброяват отделни черти на културата;
- Исторически - подчертават факта, че култу-рата е традиция и трябва да се изучава;
- Нормативни - обръщат внимание на факта, че хора от една и съща културна общност се ръководят от общи имплицитни правила за поведение;
- Психологически – фокусират се върху психологични аспекти на ученето, приспособяването към средата и т.н.
- Структурно-ориентирани – разглеждат културата като система, която поставя и организира отделни свои елементи в определена зависимост;
- Протогенезисни – в които на преден план са аспектите, касаещи възникването на култури.

Тази обща класификация още веднъж доказва многостранната комплексност и всеобхватност на феномена култура.

Що се отнася до езиковедските дисциплини и лингводидактиката, понятието култура се използва като термин, свързан не само със значението на ***езика*** **като конституиращ общността** ***елемент, конструкт*** и ***средство***, но и **като продукт на разви-**

тието на тази общност (национален език). От друга страна използването на термина **езикова култура** има **нормативен характер**, включващ широк диапазон – от правилното писане и изразяване до значението на **културата като изкуство**, доколкото той разглежда и жанровите конотации на езиковата употреба.

Основополагаща роля в лингводидактиката и ЧЕО има идеята за **взаимната обусловеност на езика и културата.** Единственият естествен универсален код, чрез който културата се изразява, осмисля, систематизира, акумулира и предава, е езикът. От друга страна езикът представлява проявление и елемент на културата.

Представа за механизма на взаимодействие между култура и език ни дават някои концепции (модели) на културата, които ще щрихираме по-долу.

Един от най-изтъкнатите изследователи в областта на културната антропология, експерт по международен мениджмънт, **Х. Хофщеде**, описва културата като ***ментален софтуер*** или умствено програмиране. „Всеки човек носи в себе си модели за мислене, чувстване и потенциално действие, които изучава през целия си живот. Голяма част от тях придобива в ранна детска възраст, тъй като в този период човек е най-податлив да учи и асимилира".Тези модели на мислене, чувства и поведение Хофщеде нарича "*ментални програми*". При това той не отрича възможността човек да се отклони от тези програми. Те са само реакция на определени ситуации, „които предвид миналото на личността са вероятни и разбираеми". Източник на менталното програмиране е „социалната среда, в която растем и събираме нашия житейски опит". Това програмиране започва в семейството и продължава в училище, в младежките групи, на работното място, в партньорството.[6]

Следователно културата се отнася до основни процеси, свързани със съществуването на човека и неговата социализация, (засяга дори начина на поздравяване на събеседника; начина на хранене; факта, дали показваме или не чувствата си и т.н.).

Целите на ЧЕО пряко кореспондират с твърдението, че „културата е колективното програмиране на духа, което отличава членовете на една група или категория хора от членовете на други групи или категории хора; културата е наученото, а не наследеното, тя произтича от нашата социална среда, не от гените".

Това означава, че:

- Културата се отнася до определена социална група;
- Културата е опит (знание), което се споделя в една и съща общност;
- Тя е резултат от процес на учене, а този процес на учене се осъществява в зависимост от социалната среда;
- Култура и учене са неразривно свързани.
- Моделите на поведение и на интерпретиране могат да бъдат научени или забравени, т.е. човек не е затворен в своята културна формация, а би могъл с оглед на определена компетентност, (включително и езикова, и междукултурна) да се образова - съзнателно и целенасочено.

Измеренията на културата според Хофщеде се определят от ***символи, герои, ритуали***, ***ценности.*** Тъй като те са различни за отделните общества, именно чрез тях се "манифестират" и културните различия между обществата.

Под ***символи*** ученият разбира думи, жестове, образи, обекти с определено значение, разбираеми само за тези, които принадлежат към една и съща култура. Като пример може да се посочи езикът, на който се говори в определена общност и той се разбира от всички членове на тази общност, и специализираният език, който е разбираем само за специалистите в конкретната област.

Ритуалите са конвенционализирани модели на поведение, те са „колективни дейности, които всъщност са излишни с оглед на постигне на определена цел, но в дадената култура са социално значими и биват извършвани заради тях самите. Примерите, които посочва авторът, са многобройни: от формите за поздрав, почестите, чак до социалните и религиозни церемонии.

Ядрото на всяка култура са ***ценностите*** (абстрактните идеали, най-устойчивите елементи на всяка социална система**),** които Хофщеде дефинира като „**чувства**, полярно ориентирани от минус до плюс". Ценностите служат за преценка на пове-денческите модели, за създаване на идеали и цели, но на първо място за ориентир вътре в самата система, в обществото. Всеки човек притежава ценностна система, с помощта на която преценява обкръжението си. Първото, което детето усвоява, дори несъзнателно, са ценностите. Пример за скалата на ценностите са антонимичните двойки: добро - лошо, чисто - мръсно, грозно - красиво, нормално - ненормално, рационално - ирационално.

Много от ценностите присъстват несъзнателно за даден човек, за външния наблюдател понякога са дори недоловими, но за тях може да се съди според начина, по който човекът действа при различни обстоятелства.

Като следствие от това, че индивидът може да принадлежи към различни групи или категории, той носи в себе си и различни ***нива на ментално програмиране***:

- национално ниво;
- ниво на регионална и/или етническа, и/или религиозна, и/или езикова принадлежност;
- ниво на пола;
- ниво на поколението;
- ниво на социалната класа;
- ниво на организацията или фирмата.

Тези нива може да не са в хармония, особено в модерните общества някои от тях могат да се намират в противоречие.

Тази концепция е пряко свързана с теорията за усвояване на културно-специфично комуникативно-речево поведение и стереотипи, присъщи на носителите на езика и съответстващи на социо-културните параметри на ситуацията на общуване.

Хофщеде формулира и пет важни **измерения на културата**, които, съотнесени към целта на ЧЕО за придобиване на междукултурна комуникативна компетентност, дават възможност за интерпретиране на културно-специфичните факти и явления при усвояването на чуждия език**:**

- ***Властова дистанция*** – наличието на йерархия, т.е на неравенство вътре в обществото. Тя се изразява например в ръководния стил на началника (от консултативен до аристократичен), в семейните отношения (патриархален, матриархален). Колкото по-малка е властовата дистанция, толкова по-слабо са изразени йерархичните структури вътре в обществото.
- ***Индивидуализъм срещу колективизъм*** – ролята/значението на индивида срещу ролята/значението на групата или обществото. Общества, в които интересът на групата стои над интереса на индивида, са колективистки и обратното.
- ***Феминитет срещу маскулинитет*** **–** не изразеността на пола като роля в обществото, а значимостта, вкорененността и търсенето на мъжкия/ женския начин на поведение (при мъжкото поведение първостепенно значение има материалният успех, при женския тип поведение преобладава грижата за ближния, запазването на ценностите).
- ***Избягване на несигурността*** **– толерантност към непредвидимото**, т.е степента, в която членовете на общността се чувстват застрашени от непознатото, неизвестното. Избягването на несигурността не е еднозначно с избягването на риска. Общества с висока степен на несигурност си създават както формални предписания и закони, така и много неформални правила.
- ***Дългосрочна срещу краткосрочна ориентираност*** **–** т.е. грижа за добродетели, ориентирани към бъдещ успех (например пестеливост, упоритост) срещу добродетели, свързани с миналото и настоящето (особено респект към традициите, зачитане на лицето, изпълнение на социалния дълг).

Едуард Хол обогатява теорията за културните измерения с още едно, свързано със съществената разлика в комуникационното поведение на различните култури. Той откроява:

- ***High-context и low-context* култури**

Тук от значение е степента на директност, с която членовете на едно общество общуват както помежду си, така и с членове на други общества. Всяка култура има свои форми за индиректна комуникация и взаимодействие. В т.н. ***high-context* култури** тези форми за индиректна комуникация са преобладаващи. В ***low-context* културите** значенията се изразяват експлицитно, междуличностните отношенията може да са краткотрайни и повърхностни.

Друг изследовател, който също си поставя за цел да открие общовалидни измерения на културата, е **Фонс Тромпенаарс**. Хипотезите му заслужават внимание от гледна точка на анализа и описанието на културните различия, които безспорно са във фокуса на внимание на ЧЕО. Той описва следните, универсални според него, измерения на различните култури:

- ***Унивесалистки срещу партикуларистки тип култури***

Разграничението произтича от отговора на въпроса: Какво е по-важното в едно общество – правилата или отношенията? Ако обществото строго спазва правилата и законите, говорим за универсалистки тип култура, ако на преден план са междуличностните отношения и личният интерес – партикуларистки.

- ***Индивидуалистки срещу колективистки***

Това диференциране се определя от факта доколко личните желания и потребности са в конфликт с интереса на групата; какво цени обществото - целите на индивида или целите на общността; кои от тях се считат за преимуществени.

- ***Афективен срещу неутрален тип,***

според това, доколко в обществото се показват или могат да се покажат чувства и емоции, или доколко чувствата се контролират.

- ***Специфичен срещу дифузен тип,***

в зависимост от това, колко интензивно участваме в обществения живот. Всъщност тук от значение е до каква степен е възможно взаимно влияние в различни области на живота в рамките на обществото. В дифузния тип култури взаимното влияние е много силно. На високостоящ член на общността се отдава навсякъде и по всяко време внимание и респект. В специфичния тип култури има еднозначно разграничение между отделните сфери на живот.

- ***Приписан срещу самостоятелно придобит статус***

Този тип разделение се определя от това, дали трябва сами да заработим статуса си или той ни е даден по рождение. Приписаният статус произтича от обществената битийност, самостоятелно придобитият е плод на активна дейност от страна на индивида.

- ***Според разбирането за време* „серийност“ срещу „паралелност“**

Разграничението се свързва с ориентацията на обществото спрямо минало, настояще, бъдеще и склонността за извършване на дейностите едновременно или поединично.

- ***Според отношението към обкръжението и природата* - „вътрешен контрол“ срещу „външен контрол“**

Зависи от това, опитваме ли се да контролираме обкръжението си или работим заедно с него? От значение е кой идеал се зачита - този на външния контрол, т.е дали хората властват над обкръжението си и природата, или този на вътрешния контрол, т.е. схващането, че човек е изложен на силите на природата. [8]

Съществено влияние върху теорията и практиката на ЧЕО оказват също и идеите на **Г. Малецке** за структурните елементи на културата. Той разграничава следните основни компоненти на всяка култура:

- ***национален характер, базисна личност;***
- ***възприятие;***
- ***изживяване на времето;***
- ***изживяване на пространството;***
- ***мислене;***
- ***език;***
- ***невербална комуникация;***
- ***ценностна ориентация;***
- ***модели на поведение: обичаи, норми, роли;***
- ***социални групи и отношения.*** [9]

Някои от цитираните съставки предизвикват спорове в научната литература. Така например, като се изхожда от предположението, че хората от една нация до голяма степен си приличат по отношение на основните модели на преживявания и поведение, в психологията и културната антропология започва да се говори за ***национален характер***, но, съотнесено към големи и диференцирани нации подобно схващане се оказва проблематично. Затова опитът да се открие обща психологична основа за група хора води до появата на понятията ***базисна личност*** или ***социален характер.***

Доколко ***възприятието*** може да се счита за културно-специфично също е трудно доказуемо. В психологически смисъл всяко възприятие е продукт на изключително сложен комплекс от процеси. Възприятията представляват активно изграждане на форма и това, доколко съзнателно и внимателно протича този процес, зависи от субективния опит, личностното развитие и културната принадлежност на индивида. Хора от различни култури възприемат света по свой специфичен начин - така възприятието се оказва структурен елемент в модела на Малецке. Всъщност важен фактор за това, доколко съзнателно, внимателно и диференцирано човек възприема своето обкръжение и съдържащите се в него обекти, произтича от значимостта на тези обекти за него самия. Тъкмо тази значимост варира в различните култури.

По подобен начин се разглежда и ***времето***. „Боравенето" с времето, изживяването на времето е също различно при различните култури. Изследванията в областта на културната антропология показват, че има култури, в които времето няма съществено значение, и такива, за които то представлява важно измерение. В едни култури то се възприема като протичащо линейно, монотонно, в други - циклично. От значение е и отношението към минало - настояще – бъдеще. По какъв начин хората боравят с категорията време може да се онагледи например с различното разбиране за точност в различните култури.

Човек приема ***пространството*** за даденост, а представите, които има за пространство - за естествени. В някои култури на пространството, на територията се отдава голямо значение. Следователно изживяването на пространството също е специфичен за културите елемент и това най-ясно личи в сегментирането му (лично пространство, пространствена ориентация, междуличностна дистанция, оформление на пространството), което пък е изключително важно за комуникацията и особено за междукултурната комуникация.

Що се отнася до ***мисленето***, съвсем естествено е, че различните хора мислят различно. Съществена част от трудностите в комуникацията, които терзаят хората, се дължат на различия във формите на мислене. Безспорен е фактът, че начинът на мислене има значение за човешкото развитие и междукултурното общуване, но тезата, че съществуват специфични за дадена култура форми на мислене е малко вероятна и неубедителна.

Известна яснота във връзка със ситуирането на мисленето сред структурните елементи на културата внася въвеждането на понятието ***относителна рамка.*** **„**Нашите изживявания и действия се определят от това, че мислим даденостите в по-големи контексти, виждаме ги от предварително зададена перспектива, което може да има за последица, щото един и същ обект според тази рамка да означава за индивидите както от различни култури, така и от една и съща култура, съвсем различни неща. "

Съществен компонент на културата е ***езикът.*** Както твърди ученият, „Без език няма култура". Определено езикът е най-важната символна система за човека. Дори и все още да не е ясно дефинирано понятие, езикът е безусловна предпоставка за съществуването на човека като културно същество. Въпреки факта, че в света има огромно множество езици, те притежават някои общи характеристики. Езикът абстрахира обкръжението ни, той обхваща еднаквото и създава категории, класи, видове. Така езикът служи за редуциране на комплексността, внася ред и прегледност в безкрайното многообразие от явления, той прави света обозрим и „употребим" – езикът конструира действителността. „Индивидът може да мисли това, което му позволява неговият език"**,** т.е. езикът детермини-

ра възприятията и мисленето. С други думи, език и мислене са здраво свързани и се коренят до голяма степен в културата.

Често пъти участниците в комуникацията изхождат от погрешното предположение, че, използвайки определено изразно средство, единият има предвид същото, каквото мисли и другият, в резултат на което настъпват и недоразуменията и проблемите в общуването. Осъзнаването на тази културна специфика е извънредно важно, особено от гледна точка на контактите между представители на различни култури.

Невербалната комуникация, сама по себе си твърде комплексна, до голяма степен е и специфичен културен феномен. Формите на проявление на невербална комуникация се свързват в различните култури с различни, понякога дори с противоположни значения. Няма единна и ясна систематизация на невербалните форми на общуване.

В комуникационните теории обаче се констатира, че убедителността на всяко послание зависи в различна степен от отделните си параметри, а именно:

- 7% от вербалната част на това послание;

- 38% от паравербалната част (тембър, мелодия, височината на гласа);

- 55% от невербалното съдържание на посланието (жестове, мимика, положение на тялото, държание). [10]

Несъмнено езикът на тялото, синоним на невербална комуникация, може да предизвика недоразумения или затруднения, особено при междукултурни срещи, поради различната си конвенциализация в отделните култури и още повече поради факта, че невербалните послания се изпращат/приемат много по-бързо, в много по-малка степен се поддават на съзнателен.контрол, а ефектът от така изразеното отношение и емоциите е много по-голям, отколкото при вербалния език.

Друг структурен елемент на културата според Г. Малецке е ***ценностната ориентация***, която се явява слабо осъзната, естествено присъща на индивида характеристика. Едва в контакт с хора от други култури ни става ясно, че нашите стандарти нямат универсална валидност. Ценностите се предават от поколение на поколение в процеса на социализация на индивидите и, доколкото в обществото настъпват промени, те също се променят, макар и по-бавно. Но всяка култура има своите модели за поведение и оценка на поведението. Представата за това, дали един човек има подходящо или неподходящо поведение, в различните култури е различна.

Определящи за подобна оценка са няколко типа културни фактори, върху които Г. Малецке акцентира: ***правила*** (обичаи и норми), ***предписания*** (съвети) или ***забрани*** (табу), които определят какво трябва да е поведението на хората от една култура и имат по-общ и абстрактен характер, а така също и ***обичаи и норми в ежедневието*****,** които имат конкретно изражение - например ритуалите при бракосъчетание, търговските договори, игрите, сексуалното поведение, разходките, възпитанието**.** Под ***роли*** авторът разбира форма на поведение на индивида, която се определя от очакванията на групата към него.

Към структурните елементи са отнесени и ***социалните групи и отношения*****.** Социалните отношения са характерни както за обществото като цяло, така и за структурите му, т.е. социални отношения съществуват както вътре в социалната група, така и между отделните социални групи. Формите на проявление се манифестират в отношението индивид - група, в приятелството, в зачитане на лицето на другия и т.н.[9]

Концепцията на Г. Малецке за компонентите на културата намира отражение в изследванията за структурата на междукултурната комуникативна компетентност и нейните социолингвистични и социокултурни аспекти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Един от най-често коментираните в лингво-методичните изследвания проблеми е свързан с мястото и ролята на културната компетентност в обучението по чужди езици. Ясно е, че придобиването на междукултурна комуникативна компетентност, каквато е главната цел на ЧЕО, предполага не само усвояване на комуникативно-речеви умения, но и задълбочено познаване на кул-

турната специфика на проявление на съответния език. При изучаването на чужд език не е достатъчно само овладяването на чисто езиковия инструмент като набор от езикови единици, правила, конструкции и т.н. Необходимо е умение този езиков инструмент да се прилага в културния контекст, от който е извлечен и в който се използва. Способността за осъществяване на пълноценно междукултурно общуване включва както ефективно използване на съответния език, така и осъзнаване и разбиране на културните различия, които оказват влияние върху процеса на комуникация.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Hammel, L. Der Kulturbegriff im wissenschaftlichen Diskurs und seine Bedeutung für die Musikpädagogik. Versuch eines Literaturberichts, 2007, в „Zeitschrift für Kritische Musikpädagogik“, herausgegeben von Vogt, J. Elektronischer Artikel, http//home.arcor.de/ zfkm/07-hammel1.pdf;

[2] Barth, D. Ethnie, Bildung oder Bedeutung ? Zum Kulturbegriff in der interkulturell orientierten Musikpädagogik. Augsburger Schriften, Band 78;

[3] Reckwitz, A. Die Kontingenzperspektive der 'Kultur'. Kulturbegriffe, Kulturtheorien und das kulturwissenschaftliche Forschungsprogramm в“ Handbuch der Kulturwissenschaften“, Band III: Themen und Tendenzen, Stuttgart/ Weimar 2004, herausgegeben von Jaeger, Friedrich/ Rüsen, Jörn.

[4] Einführung in Deutsch als Fremd- und Zweitsprache, Synopse der 13. Sitzung, Interkulturalität-Interkulturelle Hermeneutik, www.tu-chemnitz.de/.../Synopse%2013%20-%2016%20Juli.doc

[5] Rehbein, Boike. Schwengel, Hermann. Theorie der Globalisierung, Konstanz, 2008;

[6] Eberhardt, G. N. Interkulturelle Kompetenz aus kommunikationswissenschaftlicher Perspektive. Über die Vermittlung interkultureller Begrifflichkeiten in Österreich im Zusammenhang mit dem Europäischen Jahr des interkulturellen Dialogs 2008, Diplomarbeit, Wien, 2009;

[7] Hepp, A., Löffelholz, M. Grundlagentexte zur transkulturellen Kommunikation, UVK UTB, Konstanz, 2002;

[8] Тромпенаарс, Ф., Хампдън-Търнър, Ч. Да се носиш по вълните на културата. Разбиране на културното разнообразие в бизнеса. София, 2004г.;

[9] Maletzke, G. Kommunikationswissenschaft im Überblick- Grundlagen, Probleme, Perspektiven, Vestd. Verlag, 1998;

[10] Воденичаров, П. Социолингвистика. Критика на езиковите идеологии и идентичности, ИК”Сема РШ”, 2003г.